

ILLYÉS GYULA: HAJSZÁLGYÖKEREK

Magamban mindig fejedelemnek képzeltem. Nemzetségfőnek, aki mulatságai közepette is örködik, szeme derűs villanása is a jövőt kémléli, s mindig tudja, mit kell tenni értünk és helyettünk is. Elnyűhetetlen idegekkel, verhetetlenül. Jó érzés és fölöttébb kényelmes is. Aztán láttam a Veres Péter temetésén. A szöveg, amit mondott, ott is a fejedelemre vallott: értéket tudatosított, példát avatott az örökség-örzők felelősségével. De aki mondta s ahogy mondta, az *Emlékkönyvbe* s az *Előszó* Vörösmartyjára hasonlított. Akkor sejtettem először, milyen nehéz lehet neki.

S most itt van ez az új gyűjtemény, a *Hajszálgyökök*, s olvasása közben folyton erre kell gondolnom: milyen nehéz lehetett! Felhívást írni a spanyol polgárháború magyar önkéntesei érdekében 1940-ben úgy, hogy a Népszava is vállalja s a kormányt is kedvező lépésre bírja. (Hatvan magyar fogoly.) Kiallni nagy költőkért 1945-ben, hogy a szívig sebzettek is belássák igazát. (A felelősség tudatában.) A nemzeti érzés szerepe és jelentősége mellett érvelni egy olyan helyzetben, amikor még elevenek a nemzet nevében kapott iszonyú sebek. (Forradalmi magyarság.) A szociográfiákról szólva úgy vezetni le a történelem kényszereiből a népi írók mozgalmát, hogy ne csak magyarázza és igazolja azt, amit benne értéknek vél, hanem hogy a kiemelt mozzanatok a mai teendők felé mutassanak. (Visszapillantás.) Tájékoztatókat írni saját drámáiról úgy, hogy a párizsi, a moszkvai, a kolozsvári közönség saját észjárása, élményvilága felől jusson a lényeg kulcsaihoz. És ugyanígy szólni konferenciákon, követségek, kitüntetések alkalmából az irodalomról — franciáról, belgáról, magyarról. A mediátor érzékenységgel és avatottsággal, aki érti és becsüli a tőlünk messze eső jelenségeket, Beckettet, Ionescot, a mai francia lírát, de érezetelni tudja a szuverenitásnak különtörvényeit is. Mindig a kapcsolatteremtés készségeivel, egy közös kultúra képviselőjeként, de szerénységében is önérzettel. Mindig úgy, hogy ne csak a vele összehangolt olvasó, hallgató, de minden normális észjárás, egészséges ízlés számára tárgyalási alap legyen az, amit előad, s azon belül a mi irodalmunk hivatása s ennek értelme is kifejeződjék. (Vége felé a kétségbeesésnek; Kétféle költészet?; Köszönetmondás.) Arcképeket rajzolni, jellemképeket Medgyessy Ferencről, Bajcsy-Zsilinszkyról, Károlyi Mihályról úgy, hogy emberi mivoltuknak a találkozás esetlegességei szerint rögzíthető jegyei a történelmi szerepre vessenek fényt, annak lényegét hitelesítsék. Méltatást írni Keresztúry Dezsőről, Szabó Pálról, Örley Istvánról, Ferenczy Béniről, Veres Péterről, olyat, amely a kételkedőket is megnyerheti. — És szót emelni az egészséges nemzeti érdek, a józan önszemlélet, valamint a határainkon kívül élő magyarság ügyében. E kérdésekben szinte a holtpontról kellett indulnia, elaknásított és bozóttal benőtt terepen jogos érzékenységek, képtelen tilalomfák, értetlenség, olykor rossz-hiszeműség közepette. S minden mozdulatán látszik, hogy ezek teljes ismeretében. Ennyi igazság birtokában, ilyen tiszta szándék tudatában a költő megnyilatkozni szokott vagy átkozódni. Illyés folyton a kezünk után nyúl, kérdez, érvel, példáz,

bevon töprengéseibe. Olyan türelemmel, hogy az olvasónak támad káromkodni kedve.

Am a példa őt is türelemre inti, ha kritikus, kétszeresen is, mert a könyv szellemével kerülne szembe, ha sommás gesztusokkal élne. „Óvakodjunk az óvatlan őszintéktől. A vizsgálóbíró is őszinteségre tör, a kínzókamra falfőlirata is az őszinteség lehet. Akinek a szíve a száján — vagyis az öregnek kéjjel a szemébe mondja, hogy öreg (...), az még csak kíméletlen. A nem közhasznú szókimondó csak zsarnokjelölt. Az igazság, a valóság nevében egymást gyöttrő, az egymás titkában vájkáló szeretőket csak a szadizmus kerülgeti.” (317.) — Ha más példálózna így, gyanakodnék, de a *Hajszálgyökerek* szerzőjének el kellé hinni, hogy ha „Itt-ott kitért egy olyan rög előtt, / amely azóta régen összetört”, útja azért még lehetett „kolumbuszi” — s ettől függetlenül is ideje megtanulnunk a „fegyelem, előrelátás, önmegtartóztatás” játékszabályait. (271.) Nézzük tehát a legfontosabb, a legvitatottabb gondolatokat!

Mint említettük, e gyűjtemény több írása a nemzeti türelmetlenség fertőzete ellenében, a tartalmas, életét nemzeti érzés, a nemzeti tudat érdekében íródott, s példái, töprengései, okfejtései végül ebbe a tételbe torkoltnak: „Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért.” (445.) — Meghökkenően egyszerű konzekvencia. A teoretikus akár szimplának is vélhetné, hiszen sok jogfosztotról derült ki, midőn hatalomra került, hogy zsarnok rejtett benne. Illyés azonban nem a mélylélektan, hanem a politika logikája szerint fogalmazta a törvényt, hiszen alkalmazásának is a politika a terepe. S ezért ilyen egyszerűen. Az életre való igazságokat mindig is így fogalmazták. Ki ne ismerné ezek legfrissebbikét: „aki nincs ellenünk, az velünk van”, s ki ne tudná, hogy a lojalitás látszatai mögött mennyi ellenséges érzés létezhet? De aki a törvényt fogalmazta, az a magatartás társadalmi hasznosságára figyelt, s nem arra, hogy magában vagy részegen ki mit mond vagy gondol. S okkal hihette, hogy a részleges meggyőződéssel végzett hasznos munka végzőjét is alakítja, s állam és polgárainak bensőbb kapcsolataira is kihathat. Illyés Gyula bizonyára jól tudja, hogy a nemzeti jogot sokféle alapról és indulattal lehet védeni, de ha ez a védelem mások jogos érdekeit sérti, igazságával már szembe is kerül. S mért kellene ennél tisztább, életrevalóbb törvényt?

A legkomolyabban vehető vitafelek nem is vonják kétségbe e gondolat igazát, de még Vitányi Iván is úgy véli, hogy Illyés túlságosan a jogvédelemre szorítkozik, holott a nemzet nem öncél, hanem feltétele az emberi jövő formálásának. (Népszabadság, 1970. július 19.) Hogy a *Szakvizsga nacionalizmusból* című cikksorozat megnyíben fedte fel a jogvédelem magasabb indítékait, ne vitassuk, mert nem kell, mivel a cikkek, megnyilatkozások egész gyűjteménye áll előttünk, hogy belőle a jogvédelem célját kiolvassuk. S erről azok is beszélnek, amelyek nem erről szólnak, mert a szemlélet s a világkép centrális eleme az, ami Illyést erre a munkára sarkallja, képesíti. — Egyik interjúban mondja: „Ahogy újkoromban mi diákok Párizsban együtt voltunk a munkásokkal, az maga volt a paradicsom. Együtt másokkal — ez a legjobb dolog!” (466.) A *Szakvizsga nacionalizmusból* gondolatmenetének magvát ezek a passzusok alkotják: „Jövönk alakulásának — alakításának — első feltétele, hogy milyen közösséget teremtünk. Közösség nélkül nincs jövő. (...) Am ahogy társaságba: közösségbe is természetesen csak olyanba vágyunk, amelyben jól érezzük magunkat. Jobban, mint külön-külön való magányunkban.” — „Emberi létünk leglényegesebb teendője tehát, hogy kedv- és lélekemelő közösséget alkossunk. Mégpedig minél tágabbat.” — „Az embernek Emberré válását a történelem útján figyelemre méltóan jelzi, hogyan sikerült az ilyen jó csírájú közösségnek határait fokozatosan szélesíteni. Minél több embert egyenrangúvá tenni. Már csak azért is, mert hisz az egyén helye annál biztonságosabb, minél nagyobb az egyének együttesének — a közösségnek az ereje.” (448.) (Az egyenrangúság követelményéről szóló mondatot én emeltem ki. — K. F.)

A népművészet alkotásaiban számára az a vonzó, hogy közösségbe fogó tartalmakat hordoznak, vigaszt és örömet, mely átsegítette az egyént a lét ismeretlen terepein. (292.) Mert esztétikán túli funkciót töltöttek be: a közösség testmelegével

óvták az egyént az elidegenedés, elmagányosodás sivársága ellen. (299.) A stockholmi skansen nagy népszerűségéről szólva írja: „A felnőtteket meg a tartósított gyermekkor várja: annak az ifjú időnek a visszaidézése és újraélése, amikor közös vigalmak voltak még az ünnepek: amikor saját örömrünk különös módon attól nő, hogy minél jobban megoszlik, minél több emberrel lesz közös.” (285.) S a skansen kovácsaitól, pékjeitől a kétkezi munka örömét, a közvetlen teremtés gyönyörét kívánja meg, a munka szép rendjét. (286.)

Illyés Gyulát elesettnek, árvának elképzelni is nehéz — s ha mégis ilyen érzékenyen figyel az „otthonosság”, a „családiasság” példáira, (277.) nem egyéni ráutaltság miatt teszi, hanem a lélek ama szabadsága érdekében, amely az emberi teljesség megvalósításának, a képességek optimális kibontakoztatásának alapfeltétele.

Az idézetek logikája önmagában is elég világos, de hadd ismételjük el külön is: Illyés az otthonosság, a társadalomban és a létben való otthonosság, a jó közérzet, a teremtő munka: az emberi szabadság érdekében védi a nemzeti jogokat. Emberi jogot véd tehát, s célja a legmagasabb. (Köztudott, hogy a marxista értékelmélet szerint a szabadság legelöl áll az értékek rangsorában.) Ilyen összefüggésben a nemzeti megkülönböztetés, a kényszerű asszimiláció tényei az emberi teljesség sorvasztóiként, a szorongás, az elidegenedés forrásaiként merednek elénk, s megsziszre utaló értelmet nyer, ha azt olvassuk, hogy „De van mégis egy határ, amidőn a megszegyenülés, már munka akadály.” (357.)

A társadalom közérzetének jelentőségéről s a közösségi élet eszményeiről ma már éppen olyan feszélyezetten ír az ember, mint a népről. Hírbe keveredtek s rossz a sajtójuk. De akik az élet alapjait naponta újjáteremtik, akik szervezik és végzik a javak termelését; szülnek, tanítanak, gyermeket nevelnek, azok tudják, hogy nincs más megoldás: újjá kell teremteni a közösségi létezés formáit — mint Illyés írja — „minden eddiginél tökéletesebb közösségi életet” kell teremteni. (263.) A tőkés világ fejlettebb üzemeiben tudományos módszerekkel kutatják a jobb munka pszichológiai, emberi feltételeit is. Egy-egy üzemem belül, mivel a társadalom szerkezetéből eredő bajokat hatáskörükön kívül levőknek tekintik. Nálunk a szerkezet érdeke s annak eszmerendszere is konzekvens számvetésre sarkall és jogosít. S most azon a ponton vagyunk, melyen a társadalom korábbi konfliktusai vagy megoldódtak vagy zárójelbe kerültek, s az adottak feloldását hatalom és író egy irányban: a szocialista jelleg kibontakoztatásában képzeli el. (Bizonyára összefügg ezzel, az elképzelések közeledésének tendenciájával, az irodalom szabadságának kiterjesztése is.) Illyés ezt az összhangot is szolgálja, amikor a nemzeti problematikát a gyanús dolgok köréből kiemelve a közös ügyek részévé avatja. Amikor tudatosítja, hogy nem automatikusan elrendeződő gonddal, hanem nagy erőfeszítéseket kívánó korfeldattal van dolgunk, mely az emberek millióit érinti: „Egy nemzet szellemi atmoszférája (...) kihat az egyének viselkedésére. S azon át a társadalmi, gazdasági jelenségekig. Még azokig a számoszlopokig is, amelyek a halálózások és a születések, válások és kivándorlások higanyfonalszerű le-föl szállását mutatják, nem kis részben ez működteti, a közérzetnek ez a minősége, ez a tartalmi állapota. Hatással van természetesen a termelékenységre is.” (263.)

Akik nem tudják őt ebben a munkában követni, arra hivatkoznak, hogy eltulozza a bajt, magyar kórrá mitizál másutt is ható tendenciákat. Akik viszont a velünk szomszédos népek statisztikáival vetik össze az alkoholizmus, a válások, az öngyilkosságok, a népesedés hazai mutatóit, tudják, hogy a tényeket Illyés ismeri jobban. Messze vezetne annak boncolása, hogy a számunkra kedvezőtlen mutatók kit milyen mérvű aggodalomra riasztanak, s melyik fokozat fejezi ki pontosan a veszély arányait. Témánk a *Hajszálgyökerek*, s ebben nem a bajok mitizálásának, hanem fölfedésének, megnevezésének lehetünk tanúi. A demográfusok tudományos becslései szerint a század végén a magyarság fogyásának megindulásával kell számolnunk. Ha más szimptomákra nem adnánk is, ez a jelzés önmagában is elég volna ahhoz, hogy a nemzethalál esélye bennünk felmerüljön. De nem ez a lényeg. A *Hajszálgyökerek*-ben sem ez. Szerzője többször is kinyilvánítja, hogy idegen tőle a révült arc, mely kétségbeesetten szegeződik a nemzethalál látványára. Ellenfe-

leire, akik ilyennek akarták láttatni, ma is sértetten gondol. (49.) S joggal, mert ez a meggyőződése: „Bízom a magyar nép erejében. Bizonyos vagyok abban, hogy ez a nemzet nem romlása, hanem épülése felé halad, bármily próbák érték is; hisz nem kis mértékben épp próbái megállásával jelezte életerejét s világravalóságát.” (65.) Ugyanezt mondja az Élet és Irodalom riportérének (472.) — s nem mond mást abban a fontos interjúban sem, melyet Hornyik Miklósnak adott. (530.) S ha képzeletében a nemzeti lét legrosszabb kilátásai is felmerülnek, előbbi meggyőződésével nem kerül szembe. Az ő jövőbe vetett hite nem felhőtlen optimizmusból ered, hanem abból a meggyőződésből, hogy a rokkantó próbákat, a katasztrófaérzést fegyelmelni, hasznosítani lehet, „üzemeltetni, mint a dinamó a zuhatagot”. (154.) S nem azért szembesül a rossz esélyekkel, hogy kapituláljon előttük, hanem hogy kesztyűt dobjon a kétségbeesésnek. A bajok kibeszélésétől ő azt reméli, „hogy a reménytelenségnek ezzel tudunk fölébe kerekedni, a rengeteg negatív előjel felsorakoztatása és összevonása végén mégis — mint hajdani bűvészkezü matematika-tanáraink a fekete táblán — úgy tudunk tán pozitív előjelet is elővarázsolni. A költő fülében a legdermesztőbb jaj voltaképpen a legharsányabb örömgigény: gyermeki, állati — szemérem nélküli — ragaszkodás az élethez, vad idegenek segítségül hívásával. Aki zokog: üvöltve bízik.” (160.) S ami érvényes a gyermek fájdalomra, sírására, érvényes arra is, amit másutt „közfájdalomnak” nevez. (551.)

Igaz, itt már a fájdalom, a kétségbeesés művészi kibeszélésének, ábrázolásának értelméről van szó, s előbb is, abban a passzusban is, melyet *Vége felé a kétségbeesésnek* című előadásából idéztem, de a szépíró és a közíró Illyés sohasem állt messze egymástól. Nagy különbség még a stílusban sem észlelhető, a magatartás pedig mindkettőben ez: „Aki messzire akar nézni, összeszűkíti szemhéját, olyan, mintha szigorúan nézne, csak a rosszat fürkészné. Én úgy nézek szigorúan, hogy bízom.” (331.)

Míndez persze pusztá deklaráció is lehetne, melyet a harsányabban bízókJátszva lekörözhetnének. Hitelet az adja, hogy aki képviseli, mindig teremtő munkára is tudja váltani. S nemcsak tehetsége, hanem szemléletének természete okán is. A magyar költészetén végigvonuló veszélytudat tragikus hangoltságát például nem azért idézi fel Illyés, hogy árvaságunkkal tüntessen, hanem hogy a mai európai lírában erősödő tragikus helyzetismeret, az egyetemessé vált rettenet régi ismerőjeként jellemezve költészetünket, oldja elszigeteltségünket, s líránk „resistance” jellegét a kétségbeesés lebírására sürgetett egyetemes „engagé” részévé avassa. (169—1970.; 194.) Meggyőződése képesíti arra is, hogy a közösséghez való közeledés parancsát, a közösség iránti felelősséget ő mindig szervesen vezeti le a tények és a helyzet ismeretéből, s ezért hitelesebben is igazolhatja az ilyen költészet létjogát, szükségét, mint sokan, akik aggály nélkül szavalnak róla. (134.) Szót emelni a nemzeti jogokért s közösségi érdekű, „közéleti” költészetet kívánni — mélyen összefüggő s egymástól elválaszthatatlan adottságai ugyanannak a szemléletnek, s hinni se lehet, hogy akik az előbbi iránt közönyösek, az utóbbit komolyan vehetik. Nem jó munkamegosztás az, ha egyik ember megtisztítja, felszabadítja az elaknásított termőföldet, a másik pedig mozdulatait bírálja. A magyarság tragikus útvesztéseit elemezni is üdvös dolog volna, hitelesen elemezni, de a nagyobb és sürgetőbb feladat: nyereségre váltani a kudarckokat. S Illyés ezt teszi, mikor helyzetünk és érzékenységünk folytán a mai világ egyik legégetőbb kérdése iránt bizonyul fogékonynak. „A szörnyű ragályról (a sovinizmusról van szó) mi tudunk tán leghiggadtabban beszélni. Fertőzetén a múlt században átestünk, úgy akkor is, hogy szellemi életünkbe alig hatolt be. Áldozatai pedig oly mértékben lettünk, hogy hatásos orvoszer-keresésben bő tapasztalatot nyújthatunk.” (360.)

Igen, ez az orvoszerkereső szándék a *Hajszálgökökerek* éltető eleme. Erre ismerhetünk a művészet és közösség egymásra utaltságát, a közösségi gondok vállalását hangsúlyozó érvekben, a kétségbeesés nyereségre váltásának gondolatában. Az érti jól Illyés Gyulát, aki nemcsak értelme kristályvíz képességét, éber-okosságát tiszteli, hanem közösségi érzéseit, teremtő hitét is. „Az én szememben azonban — írja Frenaud gyanakvásáról és gyermeki hiedelméről — a kettő nem mint ellen-

tét függ össze, hanem mint egymás kiegészítői, folytatói." Mint a szárnyak, vagy az evezőpárok. (314.) Szemléldöni, széljegyzetelni a történelmet hitetlenül is lehet, alakítani, előbbre jutni csak remény és merészség révén.

A stílus külön is ilyen értelmezés mellett bizonyít. Amit vállalkozásai nehézségeiről mondtunk, a szerep terheiről, azt a népiro mindig bírja erővel. Azt érzékenyen túlkrozi, hogy közöny, kétség és gyanú ellenében kell haladnia, de attól, hogy jó ügy érdekében, szelleme mindig a célhoz érők virtusával talál rá az érdeke szerint való megoldásokra. A keserü robotnak, a kényszer-herkulesesség görceinek semmi nyoma e könyvben. Céltudatosága nem szükül korlátok közé, nem egy mederben nyomul, mint a megszállottak, nem szorongva, mint aki rémek közt jár: az erdő szétnyílik előtte, s ő úgy keresi az igazságot, hogy van szemé bokorra, virágra, füle madárfüttyre is. Mintha az utóbbiak legalább olyan fontosak volnának, mint a sorskérdések. Így védekezik a gyanú és a nihil törei ellen: a világba szövi gondjait, kérdéseit élethelyzetekből bontja ki, elkeveri a dolgokkal, a valóság pillanataival hitelesíti. Ha csak azt közölné például, amit Malraux-nak ő a magyar irodalom francia vonatkozásairól mondott, s Malraux pedig a magyar nép nemcsatlós mivoltáról, szavait kitenné az olvasó szeszélyének — de így, a fogadás kis színjátékának életszerű felidézésével, minden normális olvasót küldetése érdekkörébe von. — Hogy ez sikerülhessen, ahhoz persze nem elég a szándék nemessége; a helyzet, az ábrázolt kapcsolat természetének, légkörének olyan pontos érzékelése és kifejezése kívántatik, amire publicisztikában író is csak ritkán képes. Itt a tónus is jelentést hordoz, a kedély is állásfoglalást éreztet, a ritmus is funkciót teljesít, mint a jó versben. Ebből a szempontból nagyon tanulságos volna összevetni a Malraux-val, Károlyi Mihállyal s Medgyessy Ferencsel való találkozásainak leírását. Ezekből nemcsak a helyzet, az ügy, de költő és hősenek embersége, kapcsolatuk jellege is kirajzolódik. S milyen tartalmasan! A pillanat szeszélyei szerint pergő film ember és sorsláttató jelentésrétegeket fed fel. A képek önmagukban is megejtének, s mindig van messzebbre utaló értelmük is. A Medgyessyről szóló kis remekmű magyarságtanulmánynak, művészors-jelképnek s kriminek is elsőrendű. S a Károlyiról, Malraux-ról szólóban is a történelmi helyzettudat egész szövevénye sűrűsödik. Önkéntelenül, az események mozzanataiban, szinte mellékesen, mert a fő cél az eseményről való tudósítás. De alkalom van, mert Illyésnél a történet színpada sohasem kulissza, része az eseménynek, s az esemény késleltetve, kitérőkkel, váratlan fordulatokkal halad. Néha éppen azon a ponton vált át egy másik síkra, ahol a feltett kérdésre a válasz nagyon esedékes lenne, hogy a felszított kíváncsiságot egy máshonnet eredő motívum hitelesítő közegén is átcsalva térhessen vissza a lényeghez. Máskor egy kitérő enyhén lejtő gyalogútjáról fordul váratlanul a meredek célegyenesbe. Olykor már-már agyafúrt fordulattal. De titka nem az agyafúrtság, hanem az, hogy esztétatudást, emberlátó avatottságot, játékonyolító készséget, politikai kultúrát úgy mozgósít és működtet az alkalmi vállalkozás érdeke, mint egynemű anyagát a szépírói ihlet.

Ha csak a sorskérdések érdeke miatt tenné, aligha bírná ilyen huzamosan. Az írói ösztön azonban az ügy nélkül is tudja, hogy a műnek tetszeni és hódítani kell, (208.) hogy a jó munka multság is. S ez a képesség biztosít Illyés sorsproblémákat tárgyaló írásainak példátlan derűt. Nem rőt világitásban, hanem reggeli szikrázással, a játék izgalmával fejlenek gondolatai. Olyannyira, hogy zordabb énje olykor közbe is szól: „Mindezt nem olyan jókedvűen írom, mint ahogy e mondatok mosolygják, akaratom ellenére.” (200.) Mentségre persze nem szorul ez a mosoly, mert játék és gond egymás kezére dolgozik itt: az előbbi nem kezd ki az utóbbit, csak emberibbé teszi. A gondolat csermelyszeszélyeiben s búvópatak mivoltában is a fényre jutás, az életalakítás ígéréttel halad célja felé.

S hogy eközben mennyi sejtést emel a fogalmiság szintjére, mennyi gazdag érzést a törvényesség kereteibe, mennyi poétikai felismerést tömörít tanítható s mégis szikrázóan eleven formulába, mennyi adalékot közöl a korról, a kor irodalmáról, s a maga műveiről — külön tanulmányban kellene elmondani. Szólni kel-

lene külföldi küldetéseinek, szerepléseinek irodalmon túli jelentőségéről, s a szükségéről, melyre példája eszméltet. Tanulmányá építhető gondolatok csirája rejlik a Hideg napok-ra, s a nemzeti önbírálat más példáira utaló megjegyzéseiben, s ezekre alkalomadtán vissza is térünk. — Ez a bíráló a nemzetfogalom újjáteremtőjének szólt, a derús küzdelem, a gyanakvót is megnyerő érvelés tanárának. Aki- nek elhihető, hogy a türelemben is van öröm, a fegyelemben is szépség, s nem a mártíromság, nem ellenfeleink megsemmisítése a virtus, hanem jó ügyeink eredményes szolgálata.

KISS FERENC

ALMÁSI MIKLÓS: A LÁTSZAT VALÓSÁGA

Almási Miklós, akit eddig a társadalmi valóságot tükröző dráma történeti és elméleti problémái érdekelték leginkább, most megjelent — ötödik — könyvében részben ugyanezt a témát vizsgálja, de egészen új aspektusból. Míg a korábbi művekben (*A modern dráma útjai*, 1961, *A drámafejlődés útjai*, 1969, *Maszok és tükrök*, 1966) a dráma megértése szempontjából érdekelte a valóság, elsősorban a polgári társadalom valósága, most nagyrészt ez a valóság az elemzés tárgya, azzal a fogalommal, a látszat fogalmával együtt, amely ennek a számunkra nem közömbös valóságnak egyik alaptendenciáját segít sok részszemrevételezésén keresztül megvilágítani. A látszat valósága leginkább azoknak a megállapításoknak elmélyültebb vizsgálatok eredményeként létrejött összefoglalása, amelyek egybegyűjtve az *Ellipszis*-ben (1967) jelentek meg. A drámafejlődés bemutatásakor is szükségszerűen érintett és a kisebb tanulmányokban az elidegenedés, a cinizmus, valamint az avantgarde elemzésekor elvibe szinten vizsgált játék, ironia, manipuláció, látszólagosság most olyan filozófiai kategóriák, mint a fenomenon, a látszat, a finalitás stb. segítségével kerülnek még teljesebb megvilágításba.

A probléma megközelítésének módjában — a szerző által bevallottan is — igen nagy szerepe van Lukács Györgynek, főként az ő társadalomontológiai kutatásainak. A központi kérdés imponálóan sokoldalú felvetéséhez és a rész megoldások újszerűségéhez nem kis mértékben járul hozzá az a tény, hogy Almási igyekszik kiaknázni a marxizmus klasszikusainak a téma szempontjából fontos minden utalását és megállapítását, illetve nem idegenkedik a polgári filozófiai iskolák eredményeinek akceptálásától sem. Különösen Th. W. Adorno, H. Marcuse és az úgynevezett „frankfurti kör” más filozófusainak műveire támaszkodik, de a többi iskola sem hiányzik a források sorából, a fenomenológiától az egzisztencializmuson át a strukturalizmusig. A marxisták és marxizálók közül olyan filozófusok hatnak rá inspiráló módon, mint H. Lefebvre, L. Kolakowski és K. Kosik. Érveiből és terminusaiból a Lukács-iskola egyes tagjainak hatása is érezhető.

A könyv koncepciójának kialakításában, vagyis a már említett társadalmi problémáknak a látszat köré történő csoportosításában annak a Lukács által hangoztatott tételnek van döntő szerepe, amely szerint minden ismeretelméleti tétel egyben *lételméleti* is, minden gnoszeológiai probléma csak ontológiai alapzatával együtt érthető meg igazán. A fiatal Marxnak az a gondolata kapja itt meg a kellő hangsúlyt, amely szerint a világot hamisan tükröző önállósulni akaró tudati alakzat „csak abból magyarázható, hogy ez a világi alapzat meghasonlott önmagával, és ellentmond önmagának”, ami viszont nem csupán visszatükrözési probléma, mivel „az elmélet is anyagi erővé válik...”. A látszat tehát nemcsak a jelen polgári társadalmáról létrejött tipikus és szükségszerű fordított valóságtudat, hanem a további látszatokat szülő valóságnak a gyakorlatot helytelenül orientáló lényeges aktív eleme is. Ezért egyformán fontos feladat egyrészt magának a látszatnak a megér-